

DOI: 10.26565/2227-1864-2021-89-08
УДК 82.091

Дитяча травма як елемент зав'язки літературного твору для дітей та юнацтва

Віктор Васильович Кисіль

кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії української літератури,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
(майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022);
kysilviktor@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-4194-2251>

Наукова студія присвячена аналізу зав'язки як композиційного елемента літературного твору для дітей та юнацтва. Проблематика сучасної дитячої літератури значною мірою зосереджується на питаннях, пов'язаних із дитячою травмою, що лежить в основі розвитку сюжету твору та характеристики персонажів. Із огляду на це, термін «дитяча травма» в статті розглядається як емоційний стан головного героя твору, який опинився в складній психологічній ситуації, де порушується звичний для дитини стан речей – втрата членів родини чи вилучення зі звичного життєвого простору. При цьому важливим елементом сюжету та розвитку характеру головного героя твору є необхідність робити складний життєвий вибір чи порушувати усталені заборони.

Варто зауважити, що важливим чинником виховання дитини та формування моделей її поведінки упродовж багатьох століть була народна творчість, що пропонувала необхідні правила поведінки людини в тих чи інших складних життєвих обставинах. При цьому одним із провідних жанрів народної творчості, що впливав на формування характеру людини, була чарівна казка, що презентувала певні моделі поведінки в кризових ситуаціях, а також надавала поради для боротьби з травмами, в тому числі психологічними.

За результатами дослідження вдалося з'ясувати, що в основі зав'язки популярних пригодницьких творів Д. Толкіна, К. Льюїса, Р. Дала, Д. Роулінг, Р. Ріордана, С. Маєр, Т. Тимаєра, Н. Щерби та В. Нестайка лежить зображення дитячої травми. Такий прийом характерний також для фольклору та міфології.

Ключові слова: література для дітей, зав'язка, дитяча травма, сюжет, композиція

Поняття «травма», що в якості терміна широко використовується в науковій літературі, фактично, є запозиченням із грецької мови, де воно має значення «рана». Як правило, під цим поняттям розуміють порушення анатомічної цілісності організму, пошкодження його фізіологічних функцій, органів чи тканин унаслідок різноманітних зовнішніх впливів.

У ширшому значенні термін «травма» використовують для позначення порушень, пов'язаних із впливом на психіку людини, що виникають внаслідок несприятливих факторів середовища чи інших людей на психіку індивіда.

Що стосується дитячих травм, то за визначенням Національного інституту психічного здоров'я, США (National Institute of Mental Health, USA), дитяча травма – це «переживання дитиною події, що є емоційно болісною або страшною, й призводить до тривалих психічних і фізичних наслідків» [18].

При цьому в основі сучасної психотерапії лежить думка, що значною мірою дитячий травматизм може бути пов'язаний із двома комплексами причин:

- перший комплекс – дорослі стосунки відображають дитячі сцени між мамою й дитиною;
- другий комплекс – усі ми родом із дитинства й кожен є відображенням власної сім'ї [5].

Отже, так чи інакше, але саме родина, родинне середовище формує дитину, й саме в

родині чи її відповіднику дитина може зазнати травми, як психологічної так і фізичної.

У сучасній літературі для дітей та юнацтва питання дитячої травми є одним із наріжних каменів розвитку сюжету й характеристики головних героїв. У зв'язку з цим у розвідці розглядаємо поняття «дитяча травма» як емоційний стан літературного героя, що виникає внаслідок порушення звичного для дитини стану речей, втрати членів родини чи зміни життєвого простору, необхідності робити складний вибір, порушувати заборону.

На жаль, у сучасному українському літературознавстві питання дитячої травми як формотворчого чинника розвитку сюжету в творі для дітей та юнацтва не знаходить належного відгуку серед дослідників. Власне, з цим і пов'язані актуальність пропонованої студії та її мета, адже початкова ситуація літературного твору є важливим компонентом поезики та допомагає зрозуміти тенденції розвитку сучасної літератури.

Упродовж тисячоліть людство намагалося знаходити інструменти, за допомогою б яких діти уникали моральних чи психологічних травм, опановували алгоритми вирішення проблем, що поставали перед ними.

Одним із таких інструментів для формування дитини, моделей її поведінки довгий час була народна творчість, яка пропонує своєрідні алгоритми чи шаблони дій і вчинків у тих або інших життєвих ситуаціях. Одним із жанрів фольклору, що з дитинства супроводжує людину, є чарівна казка, яка презентує моделі поведінки людини в кризових ситуаціях, показує шляхи

боротьби з травмами, у першу чергу, психологічними.

Як спостеріг В. Пропп, усі чарівні казки є подібними за будовою [16], а сюжетними елементами, які розпочинають перебіг казкових подій, є відлучка, зникнення одного зі членів родини з дому, а також порушення заборони. Унаслідок цього головний герой покидає домівку, аби, пройшовши низку випробувань, спокутувати провину, відновити душевний спокій та вилікувати психологічну або ж фізичну травму.

Тобто, можна говорити, що вихідним композиційним компонентом народної чарівної казки є порушення цілісності родини та пов'язана з цим психологічна травма, що мотивує головного героя покинути домівку й спробувати відновити попередній життєвий порядок. Зауважимо, що це характерно не тільки для українського чи, ширше, слов'янського фольклору, але загалом для всіх чарівних казок світу.

Широке поле для аналогій щодо взаємовідносин у родині та розуміння дитячих психологічних травм дає давньогрецька міфологія, що демонструє, як у межах однієї великої родини в безкомпромісній боротьбі змінюються покоління титанів і богів, коли на зміну Урану приходить його син Кронос, а на зміну вже Кроносу – його ж син Зевс. Саме через схожі складні родинні обставини вирушають у небезпечні мандри герої давньогрецьких міфів Персей, Фаєтон, Геракл та ін. [4].

Подібність композиційних елементів до міфологічних можна бачити й у казковому епосі. Наприклад, героїня словацької казки «Безрука дівчина» порушує наказ батьків, через що її позбавляють рук та виганяють із дому [11]. А в польській народній казці «Водяник» є інша сюжетна зав'язка: батько за борги віддає власного сина водяникові [11]. Схожі сюжетні колізії є й українській народній казці «Ох» [10].

Цікавою виглядає зав'язка в іншій українській народній казці «Котигорошок», де доволі юний головний герой, дізнавшись про давно зниклих братів та сестру, вирушає на їх пошуки, щоб відновити цілісність власної родини, загоїти душевні травми батьків від втрати дітей [10].

Різні варіанти дитячих травм представлені в зав'язках фольклористичних казок «Попелюшка» та «Спляча красуня» Ш. Перро. Якщо в першій казці зав'язкою виступає момент втрати матері й наступні утиски від мачухи, то в другій казці зав'язкою виступає фізична травма, якої зазнає героїня.

Доволі оригінальна зав'язка представлена в казці В. Гауфа «Холодне серце», де шістнадцятирічний син вугляра після смерті батька переймає його ремесло, після чого розпочинає пошуки кращої долі.

Сучасна пригодницька література для дітей та юнацтва переважно продовжує фольклорну традицію використання зав'язки літературного твору як зображення своєрідної дитячої травми, від якої розгортається подальший розвиток подій. При цьому достатньо назвати кілька найпопулярніших творів: роман-трилогія «Володар пернів» Д. Толкіна [9], цикл повістей «Хроніки Нарнії» К. Льюїса [14], повісті «Чарлі і шоколадна фабрика» [3], «Джеймс і гігантський персик» [1], «Матильда» [2] Р. Дала, серія книг «Гаррі Поттер» Д. Роулінг [8] та серії книг «Персі Джексон і боги-олімпійці», «Магнус Чейз», «Нащадки богів» Р. Ріордана [7], «Хроніки шукачів світів» Т. Тімайєра [17], серія романів «Сутінкова сага» С. Майєр [15], цикл романів «Часодії» Н. Щерби [12]. До цього переліку можна додати низку своєрідних переспівів чи пародій за мотивами поттеріани, на зразок серії книжок «Таня Гроттер» Д. Ємця [13]. У цьому ж контексті можна згадати й чотиритомне видання «Дивовижні пригоди в лісовій школі» В. Нестайка [6], адресоване дітям молодшого та середнього шкільного віку.

Серед згаданих творів можна виділити два різновиди зав'язки:

- зав'язка пов'язана з суспільними кризовими явищами;
- зав'язка, пов'язана проблемами в родинному житті, пошуками власної ідентичності, подолання психологічної травми.

До творів, в яких зав'язка пов'язана з кризовими суспільними явищами, що позначилися на житті дитини, можна віднести повість «Чарлі і шоколадна фабрика» Р. Дала. У зав'язці твору розповідається про важку економічну скруту родини Бекетів і непереможне бажання маленького Чарлі Бекета скуштувати шоколад та потрапити на шоколадну фабрику Віллі Вонка.

До творів, де зав'язка пов'язана проблемами героя в родинному житті, пошуками його власної ідентичності належать повісті «Джеймс і гігантський персик» та «Матильда» Р. Дала, серія книг «Гаррі Поттер» Д. Роулінг, серія книг «Персі Джексон і боги-олімпійці», «Магнус Чейз», «Нащадки богів» Р. Ріордана, «Хроніки шукачів світів» Т. Тімайєра, серія романів Сутінкова сага С. Маєр, а також цикл романів «Часодії» Н. Щерби, а також «Дивовижні пригоди в лісовій школі» В. Нестайка. У всіх цих творах головні герої, які були сиротами чи напівсиротами знаходять своїх втрачених чи загублених батьків або ж знаходять друзів, які замінюють їм родину, знаходять своє місце в житті, визначають власну ідентичність чи приналежність до певної групи, долаючи при цьому психологічну травму. Зауважимо, що герої В. Нестайка живуть переважно в повних сім'ях, а їх дитячі травми викликані зміною соціального середовища та пристосуванням до нього.

Крім того, ще дві серії творів можна віднести як до першої, так і до другої групи зав'язок творів – це цикл повістей «Хроніки Нарнії» К. Льюїса та роман-трилогія «Володар пернів» Д. Толкіна.

Перша повість, за часом появи, «Лев, Біла відьма та шафа» (1950) оповідає про пригоди чотирьох дітей, які з початком II Світової війни були евакуйовані без батьків за межі Лондона. В основу зав'язки твору ліг якраз опис психологічних травм дітей, які залишилися без батьківської уваги. При цьому повість «Небіж чаклуна» (1955), написану пізніше, але уміщену на початку серії книг, має зав'язку, що зображує маленького Дігорі, який переймається долею хворої матері.

Подібний прийом присутній і в трилогії «Володар персів» Д. Толкіна, де Фродо Торбінс (Беггінс) у зав'язці твору бере на себе зобов'язання, пов'язані й з родинними справами, й із вирішенням глобальної суспільної кризи, що зображується в романах.

Отже, як можна бачити з проведеного аналізу, щонайменше, для літературних творів,

призначених для дітей та юнацтва, або ж популярних у цієї категорії читачів, зав'язка як композиційний елемент містить оповідь про дітей чи молодих людей, які мають психологічні травми, пов'язані з проблемами в родинному житті. Інколи такі проблеми родинному житті виступають на тлі кризових явищ у суспільному житті. Очевидно, джерелами для такого художнього прийому стала фольклорна традиція, а в окремих випадках, як наприклад, у серії книг «Персі Джексон і боги-олімпійці», «Магнус Чейз», «Нащадки богів» Р. Ріордана, можна проводити прямі паралелі з античною міфологією, зокрема міфами про Геракла, Персея чи інших героїв.

Тобто, можна вважати, що зображення дитячої травми в зав'язці пригодницького літературного твору для дітей та юнацтва є традиційним прийомом побудови зав'язки художньої оповіді.

Список літератури

1. Дал Р. Джеймс і гігантський персик. Київ: А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2017. 224 с.
2. Дал Р. Матильда. Київ: А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2006. 272 с.
3. Дал Р. Чарлі і шоколадна фабрика. Київ: А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2009. 240 с.
4. Кун М. Легенди і міфи Стародавньої Греції. Тернопіль: АТ «Тарнекс», за участю МП «Мальви», 1993. 416 с.
5. Наумець І. Як дитяча травма впливає на доросле життя URL: <https://neuronews.com.ua/ua/issue-article-1951/Yak-dityacha-travma-vplivaie-na-dorosle-zhittya#gsc.tab=0>, (дата звернення: 07.05.2020).
6. Нестайко В. Дивовижні пригоди в лісовій школі. Харків: Школа, 2010. 208 с.
7. Ріордан Р. Персі Джексон і боги-олімпійці. Харків: Ранок, 2016. 496 с.
8. Роулінг Д. Гаррі Поттер. Київ: А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2002. 320 с.
9. Толкін Д. Володар персів URL: https://www.ae-lib.org.ua/texts/tolkien_the_lord_of_the_rings_1_ua.htm, (дата звернення: 07.05.2020).
10. Українські народні казки / укл. В. Бойко. Київ: Дніпро, 1976. 340 с.
11. Чарівний колодязь. Казки / упоряд. Л. Алексєнко. Ужгород: Патент, 2010. 264 с.
12. Щерба Н. Часодії. Харків: Школа, 2014. 352 с.
13. Емец Д. Таня Гроттер. Москва: Эксмо, 2003. 381 с.
14. Льюїс К. Хроніки Нарнії. Повна історія чарівного світу. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2020. 912 с.
15. Маєр С. Сутінки. Київ: КМ-БУКС, 2010. 384 с.
16. Пропп В. Морфологія сказки. Ленінград: АКАДЕМІА, 1928. 152 с.
17. Тимайер Т. Хроніки іскателів миров. Харьков: Ранок, 2016. 400 с.
18. What is childhood trauma? URL: <https://www.blueknot.org.au/Resources/Information/Understanding-abuse-and-trauma/What-is-childhood-trauma>, (дата звернення: 07.05.2020).

References

1. Dal, R. (2017). James and the giant peach. Kyiv: A-ba-ba-ha-la-ma-ha. 224 p. [in Ukrainian].
2. Dal, R. (2006). Matilda. Kyiv: A-ba-ba-ha-la-ma-ha. 272 p. [in Ukrainian].
3. Dal, R. (2009). Charlie and the chocolate factory. Kyiv: A-ba-ba-ha-la-ma-ha. 240 p. [in Ukrainian].
4. Kuhn, M. (1993). Legends and myths of ancient Greece. Ternopil: Joint-stock company «Tarnex», with the participation of a small enterprise «Mallows». 416 p. [in Ukrainian].
5. Naumets, I. (2020). How a child's trauma affects adult life? URL: <https://neuronews.com.ua/ua/issue-article-1951/Yak-dityacha-travma-vplivaie-na-dorosle-zhittya#gsc.tab=0>. [in Ukrainian].
6. Nestayko, V. (2010). Amazing adventures in the forest school. Kharkiv: School. 208 p. [in Ukrainian].
7. Riordan, R. (2016). Percy Jackson and the Olympian gods. Kharkiv: Ranok, 496 p. [in Ukrainian].
8. Rowling, D. (2002). Harry Potter. Kyiv: A-ba-ba-ha-la-ma-ha. 320 p. [in Ukrainian].
9. Tolkien, J.R.R. (2004). The Lord of the Rings: The Fellowship of the Ring. Kharkiv: Folio. 432 p. URL: https://www.ae-lib.org.ua/texts/tolkien_the_lord_of_the_rings_1_ua.htm. [in Ukrainian].
10. Boyko, V. (1976). Ukrainian folk tales. Kyiv: Dnipro. 340 p. [in Ukrainian].
11. Alekseenko, L. (2010). Magic well. Tales. Uzhhorod: Patent. 264 p. [in Ukrainian].
12. Scherba, N. (2014). Chasodia. Kharkiv: Shkola. 352 p. [in Ukrainian].
13. Emets, D. (2003). Tanya Grotter. Moscow: Exmo. 381 p. [in Russian].

14. Lewis, K. (2020). The Chronicles of Narnia. The complete history of the magical world. Kharkiv: Family Leisure Club. 912 p. [in Ukrainian].
15. Mayer, S. (2010). Twilight. Kyiv: KM-BUKS. 384 p. [in Ukrainian].
16. Propp, V. (1928). Morphology of a fairy tale. Leningrad: ACADEMIA. 152 p. [in Russian].
17. Timayer, T. (2016). Chronicles of world seekers. Kharkiv: Ranok. 400 p. [in Russian].
18. The National Child Traumatic Stress Network. (2020). What is childhood trauma? URL: <https://www.blueknot.org.au/Resources/Information/Understanding-abuse-and-trauma/What-is-childhood-trauma>. [in English].

Кысиль Виктор Васильевич, кандидат филологических наук, доцент кафедры истории украинской литературы, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина (пл. Свободы, 4, г. Харьков, 61022); e-mail: kysilvictor@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-4194-2251>

Детская травма как элемент завязки литературного произведения для детей и юношества

Научная статья посвящена анализу завязки как композиционного элемента литературного произведения для детей и юношества.

Проблематика современной детской литературы очень часто сосредотачивается на вопросах, связанных с детской травмой, которая является основой для развития сюжета произведения и характеризует главных героев. Исходя из этого, «детская травма» в статье рассматривается как эмоциональное состояние главного героя произведения, оказавшегося в сложной психологической ситуации, где нарушается привычное для ребенка положение вещей – потеря членов семьи или утрата традиционного жизненного пространства. При этом важным элементом и сюжета, и развития характера главного героя является необходимость делать сложный жизненный выбор, нарушая устоявшиеся запреты.

Стоит отметить, что важным фактором воспитания ребенка и формирования моделей его поведения на протяжении многих веков было народное творчество, которое демонстрировало необходимые правила поведения человека в тех или иных сложных жизненных обстоятельствах. При этом одним из ведущих жанров народного творчества, который непосредственно влиял на формирование характера человека, была волшебная сказка, представляющая определенные модели поведения в кризисных ситуациях, а также формирующая алгоритмы для преодоления травм и их последствий, в том числе психологических.

По результатам исследования удалось выяснить, что в основе завязки популярных приключенческих произведений Д. Толкиена, К. Льюиса, Р. Дала, Д. Роулинг, Р. Риордана, С. Майера, Т. Тимаера, Н. Щербы и В. Нестайко лежит изображение детской травмы. Такой прием характерен также для фольклора и мифологии.

Ключевые слова: литература для детей, завязка, детская травма, сюжет, композиция

Victor Kysil, candidate Karazin Kharkiv National University of philological sciences, associate Professor of History of Ukrainian Literature, V. N. (4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine); e-mail: kysilvictor@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-4194-2251>

Children's trauma as an element of a literary work for children and youth

The research studio is devoted to the analysis of the connection as a compositional element of a literary work for children and youth.

The issue of modern children's literature largely focuses on issues related to children's trauma, which underlies the development of the plot of the work and the characteristics of the characters. In view of this, the «child trauma» in the article is seen as an emotional state of the protagonist, who found himself in a difficult psychological situation, where the child's usual state of affairs is disturbed - loss of family members or withdrawal from traditional living space. An important element of the plot and character development of the protagonist is the need to make difficult life choices or violate established prohibitions.

It is worth noting that an important factor in raising a child and forming models of his behavior for many centuries was folk art, which demonstrated the necessary rules of human behavior in certain difficult life circumstances. At the same time, one of the leading genres of folk art, which influenced the formation of human character, was a fairy tale that presented certain patterns of behavior in crisis situations, as well as provided advice to combat injuries, including psychological.

According to the results of the study it was found that the basis of the popular adventure works of D. Tolkien, K. Lewis, R. Dahl, D. Rowling, R. Riordan, S. Mayer, T. Timayer, N. Scherba and B. The image of a child's injury is missing. This technique is also characteristic of folklore and mythology.

Keywords: literature for children, a starting point, a childhood psychological trauma, a plot, a composition

Стаття надійшла до редколегії 01.09.2021